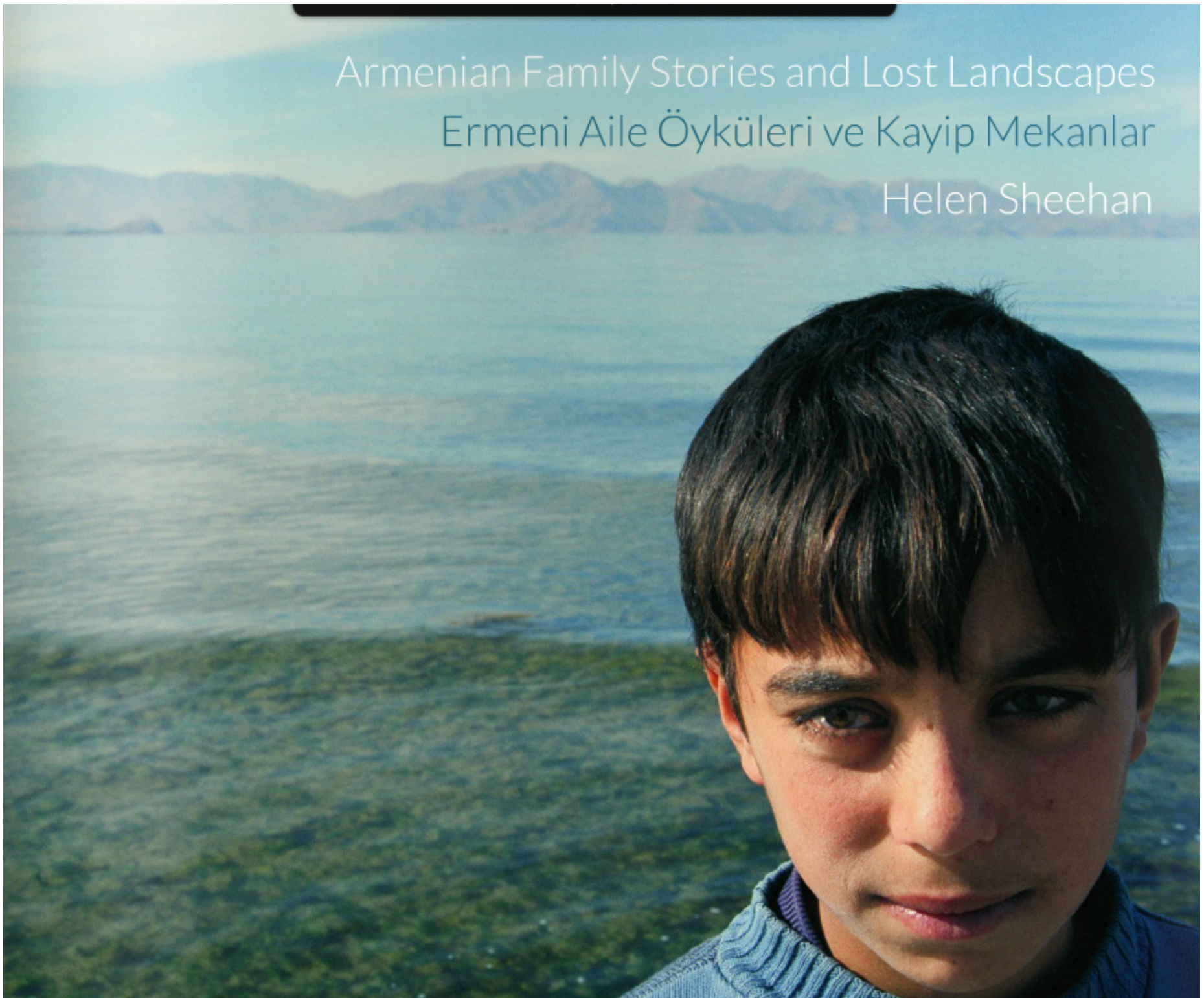

Armenian Family Stories and Lost Landscapes

Ermeni Aile Öyküleri ve Kayıp Mekanlar

Helen Sheehan

Armenian Family Stories
and Lost Landscapes

Ermeni Aile Öyküleri ve
Kayıp Mekanlar

Helen Sheehan

Այս գիրքը ձօնուած է
բոլոր այն հայերուն եւ այլ
փոքրամասնութիւններուն, որոնց
ձայնը այլեւս անլսելի է եւ որոնք
անմեղ զոհերը եղան իրենց
ժողովուրդին բռնի ոչնչացումին՝
1915-ին եւ մինչեւ այսօր

This catalogue is dedicated to all those Armenians and other minorities whose voices can no longer be heard. To this day they remain the innocent victims of the violent destruction of their people in 1915.

LOST LANDSCAPES

Can photographs, even old ones, bring back or recreate the past? What can such photographs mean for the survivors of 1915 or the descendants of the survivors? For many they probably will evoke loss and dread, anxiety of the if-it-only-had-been different kind. For the descendants of the perpetrators of the Genocide it is hard to know: bewilderment, out of the induced ignorance of massive, decades-long, campaign of lobotomizing the past from the conscience of modern Turkish citizens?

Pictures are different than words because we have been taught that one of the former has the value of a thousand of the latter. Pictures today, photographs, are everywhere and everyone takes them and has them in the hundreds and in the thousands: megabytes, gigabytes, now terabytes of them. But old pictures, the few relics of the past saved by those who were themselves saved, would seem to have an important place in the reconstruction of life in the Armenian highlands before the Genocide. This is certainly demonstrated in Helen Sheehan's creative work and in this exhibition. Yet one cannot ignore that such old photos are in archives, private or public, collected assiduously by some descendants of the survivors, historians, collectors; they are often restored and certainly carefully conserved, because they are now relics of a lost past, lifeless repositories to be studied to understand better that past.

Armenians, especially the majority rural population had preserved over centuries, perhaps millennia, an oral epic,

conveniently call David of Sassoun, about the heroic and tragic-comic events of the unusually energized family from Sassoun north and west of Diyarbakir. It was entirely oral this epic in its hundreds of diverse variants often with characters unknown from one version to another. The story or stories were told or recited publicly by bards, usually simple peasants, almost all of them illiterate, generation after generation. Remarkably, though certainly well-formed at least from the tenth century, there is not a single reference to David of Sassoun or any of its characters in Armenian literature—historical, poetic, religious. Episodes were first transcribed by accident in the Armenian countryside in the 1870s at first by a scholar-clergyman. In the decades before the 1896 massacres of Sultan Abdul Hamid and the two decades before the Genocide, scholars had transcribed several dozen variants and began to study and codify them. This was a process that most national epics had undergone since the time of Homer's *Iliad and Odyssey*. The significance of the process was always the same; the writing down of the oral epic ended it as a living poetic form, some say writing killed it, but in fact writing down the words of illiterate bards simply gave witness to a dying or nearly dead tradition. The Genocide closed the issue permanently, and though scores of new variants were taken down from the mouths of survivors of the catastrophe, the process was like the accumulation of old photographs among survivors whose families were sufficiently urbanized to have had the privilege of having pictures of themselves taken. The epic was dead or frozen, the work of its analysis by scholars that never participated in its creation continues today.

So too the old pictures are witness to a past that is gone forever, one not experienced by any of us who admire, collect, study, or use that precious material to try to capture or revive a once-upon-a-time past. These are Helen Sheehan's lost landscapes, like those she describes from her own Irish past of famine, destruction, and exile. To find these lost scenes of a past that is not recoverable she projects the past onto to the present landscape to induce a sense of recovery. This in turn permits the Sheehan photographs to create or at least to reveal a new landscape, a found or recovered one of our or her imagination made real through art.

On a personal note, one of the families that Helen Sheehan has chosen as a prototype is the Sarrafian clan of photographers originally from Diyarbakir. She describes their escape from the ugly ravages of racial hatred combined with an undercurrent of resentment based on jealousy to Beirut even before the broad killing pogroms of Abdul Hamid. In Beirut the Sarrafian Frères establishment became famous not just for portrait photography, but particularly for recording historical and archaeological sites. The three brothers Abraham, Boghos, and Samuel travelled throughout the region recording monuments, which they used on their very much sought after postcards, of course of Beirut and Diyarbakir but also of Antioch, Aintab, Kharpert, Mardin, and elsewhere. For a time they had a shop in Jerusalem. When I got acquainted with them during my first stay in Beirut 1958-1961, they were known as much as a stationery store as photographers in Bab Idriss and during my second tour as professor at the American University of Beirut, 1971-1976, I remember Sarrafian store as the best place for supplies for writing. The same year I first arrived, William A. Ward also came to Beirut as an archaeologist and ancient historian. We were good colleagues mostly because either in the early sixties or in the seventies we shared an office for a couple of years. Bill Ward married a Sarrafian. One of their daughters, Patricia Sarrafian Ward, was born in Beirut and kept the Sarrafian name; she suffered more than ten years of the trauma of the bitter, merciless civil war, until the family was simply forced to escape when things got impossible in the mid-1980s. I did not know her, because when we left after the war started she was a child, but in 2003 she wrote remarkable books about her experience thinly veiled as a novel: *The Bullet Collection*.

The book is about memory, lost landscapes, and the destruction of the concept of home, themes underlining this exhibition. In one passage while Marianna (Patricia) is looking at an album of old photographs she sees one of her mother as a young, elegant woman in Beirut. She exclaims, "I would have been just like her, surrounded by admirers at parties, dancing to Arabic music so beautifully that everyone stops and stares. I stare. It is how things should have been." But as we see in Helen Sheehan's pictures, no matter how hauntingly beautiful they are, things are not

like they should have been. The dilemma is how to live with that reality: the destroyed concept of home or homeland, the haunted mind of memory? Or as Patricia Sarrafian Ward has one of Marianna's relatives say, "The past will never be undone."

Helen Sheehan's photographs and her profound texts on exile and extermination, on Genocide and its negation, her determination through art to allow the Armenians to inhabit again their homes, tries and for most succeeds in creating optimal conditions to re-imagine a past that in many respects has in fact been resurrected, at least in Diyarbakir, renewed like the Church of St. Giragos has been restored. Diyarbakir is full of people searching for a new identity, and though it is not the one our ancestors knew, it is, nevertheless, Armenian.

Dickran Kouymjian
Paris

KAYIP MEKANLAR

Fotoğraflar, eski zamanlara ait olsalar bile, geçmişi geri getirebilir veya yeniden yaratabilir mi? Bu tür fotoğrafların 1915'ten kurtulanlar için veya kurtulanların çocukları için anlamı ne olabilir? Birçoğu için kayıp ve dehşet, keşkelerden mütevellit kaygı hisleri doğuracaktır muhtemelen. Soykırımın failleri içinse, bu fotoğrafların anlamını söylemek zor: Modern Türkiyeli vatandaşların vicdanından geçmişi silmek için onlarca yıl süren kitlesel kampanyalar sonucunda aşılınmış cehalet karşısında bir şaşkınlık belki?

Resimler kelimelerden farklıdır, çünkü bize bir resmin binlerce kelimeye bedel olduğu öğretilmiştir. Bugün fotoğraflar her yerde. Herkes fotoğraf çekiyor ve yüzlercesini hatta binlercesini megabaytlar, gigabaytlar ve şimdilerde terabaytlar halinde biriktiriyor. Ancak eski resimler, kendileri kurtarılmış olan kişilerin kurtardığı birkaç parça kutsal emanet, soykırım öncesi Ermeni kırsallarındaki yaşamı yeniden canlandırmak için önemli bir yere sahip. Helen Sheehan'ın bu sergideki yaratıcı eserlerinde bunu açıkça gözlemlemek mümkün. Bu türden eski fotoğrafların, soykırımdan kurtulanların çocukları, tarihçiler ve koleksiyoncular tarafından büyük bir gayretle toplandığını ve bugün özel veya kamusal arşivlerde yer aldığını göz ardı etmek imkansız. Artık kayıp bir geçmişin kutsal emanetleri haline geldikleri için bu fotoğraflar genellikle restore edilir ve özenle saklanır; o geçmişi daha iyi anlamak için incelenen cansız bellekler gibi.

Ermeniler, özellikle de kırsal nüfusun büyük çoğunluğu, yüzyıllardır hatta belki binyıllardır sözlü bir destanı günümüze taşımışlardır. Sasunlu Davut destanı Diyarbakır'ın kuzeybatısındaki Sasun kentinde yaşayan, olağanüstü güçlere sahip bir ailenin kahramanlıklarını ve trajikomik serüvenlerini anlatır. Tamamen sözlü olarak yaşayan bu destanın, bazen bambaşka karakterlerin de yer aldığı yüzlerce versiyonu bulunmaktadır. Destanı oluşturan öyküleri ozanlar ve neredeyse hiçbiri okuma yazma bilmeyen köylüler dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarmışlardır. Şaşırtıcı olan, en azından 10. Yüzyıldan itibaren artık iyice oturmuş Sasunlu Davut destanına Ermeni Edebiyatı'nda -tarihsel, şiirsel veya dini- en ufak bir atf bile bulunmamasıdır. Bu destanın bazı kısımları 1870'li yıllarda Ermeni kırsalında yaşayan bir bilgin-rahip tarafından şans eseri kaleme alınmıştır. Sultan Abdülhamit'in 1896 katliamlarından onlarca yıl ve soykırımdan yirmi yıl önce araştırmacılar bu destanın onlarca farklı halini kayda geçirmiş ve incelemeye başlamıştı bile. Aslında bu süreç, Homeros'un *Ilyada ve Odesa* destanlarından beri çoğu ulusal destanın tabii tutulduğu işlemleri içermektedir. Bu sürecin ifade ettikleri de her zaman aynı olmuştur: Sözlü destanın yazıya dökülmesi, onun yaşayan bir şiirsel form olarak sonunu getirir. Hatta, kimilerine göre yazıya dökmek destanı öldürür. Ancak, okuma yazma bilmeyen ozanların sözlerini yazıya dökmek, ölmüş veya ölmekte olan bir geleneğe tanıklık etmemizi de sağlar aslında. Soykırım ise bu meselenin tamamen kapanmasına neden oldu. Bu felaketten kurtulanların ağızından yeni versiyonları kayda geçirilmiş olsa da, bu süreç tıpkı fotoğraf çekilme ayrıcalığına sahip olacak kadar kentlileşmiş olan ailelerin, felaketten kurtulan fertleri tarafından eski fotoğraflarının günümüze taşınmasına benzer şekilde işlemiştir. Ölmüş veya felç olmuş bu destanın incelenmesi de, yaratılma sürecinde hiç yer almamış araştırmacılar tarafından sürdürülmekte.

Eski resimler de, aynı şekilde, sonsuza dek kaybedilmiş bir geçmişin tanıklarındır. Geçmişi yakalamaya veya yeniden canlandırmaya çalışmak için bu kıymetli malzemeleri biriktiren, inceleyen ve bu malzemelere hayranlık besleyen bizlerin

hiç deneyimlemediği bir geçmişin tanıkları. Bunlar Helen Sheehan'ın kayıp mekanları; tıpkı kendi İrlandalı geçmişinde tarif ettiği kıtlık, yıkım ve sürgün hatıraları gibi. Sanatçı, artık geri getirilemeyecek bir geçmişin kayıp sahnelerini, bir telafi ve iyileşme hissi yaratmak amacıyla, günümüzün mevcut mekanlarına yansıtmakta. Bu da, Sheehan fotoğraflarının, onun ya da bizim hayalgücümüzün ürünü olan, bulunmuş ya da geri kazanılmış yeni bir mekanı yaratmasına, ya da en azından açığa çıkarmasına ve bu mekanın sanat aracılığıyla gerçeğe dönüşmesine olanak sağlıyor.

Benim için tüm bunların daha kişisel bir anlamı da var. Sheehan'ın prototip olarak seçtiği ailelerden biri, esasen Diyarbakırlı bir fotoğrafçı aile olan Sarrafian ailesidir. Sanatçı onların, Abdülhamit'in geniş çaplı kıyımlarından da önce, ırksal nefretle karışık kiskançlıktan kaynaklanan çirkin talanlardan kaçıp Beyrut'a yerleşmelerini anlatıyor. Beyrut'ta "Sarrafian Frères" şirketi portre fotoğrafçılığının yanı sıra tarihi ve arkeolojik yerleri kayıt altına almasıyla da ünlenir. Üç kardeş olan Abraham, Boghos ve Samuel tüm bölgeyi dolaşarak anıtları fotoğraflamışlardır. Beyrut ve Diyarbakır'ın yanı sıra Antakya, Antep, Harput, Mardin ve diğer kentleri gösteren kartpostalları hayli ünlenmiştir. Bir dönem Kudüs'te de bir mağaza açmışlardır. 1958-1961 yılları arasında, Beyrut'a ilk ziyaretimde bu aileyle tanıştığımda, Bab İdriss'te fotoğrafçı olarak ünlenmiş olmalarına ilaveten çok tanınan bir de kırtasiye dükkanları vardı. Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde profesör olarak bulunduğum 1971-1976 yıllarındaki ikinci ziyaretimdeyse, Sarrafian mağazası en kaliteli yazı malzemelerinin satıldığı yerd. Benim gittiğim sene arkeolog ve araştırmacı William A. Ward da Beyrut'a gelmişti. 1960 veya 1970'lerde birkaç seneliğine birlikte bir ofis paylaşmıştık ve iyi arkadaştık. Bill Ward, Sarrafian ailesinin kızlarından biriyle evlendi. Beyrut doğumlu Patricia Sarrafian Ward soyadını korumayı tercih etti. Patricia, 1980'lerin ortasında artık tahammül edilemez bir raddeye gelen korkunç iç savaş sebebiyle ailenin ülkeyi terk etmek zorunda kalmasının ardından, yaklaşık on yıl boyunca savaşın travmasını yaşamaya devam etti. Onu tanıyıordum, çünkü savaşın başlaması üzerine

ülkeyi terk ettiğimizde henüz küçük bir çocuktuk. Ancak, 2003 yılında, kendi yaşadıklarını romanlaştırdığı olağanüstü bir kitap yazdı: *The Bullet Collection*.

Bu kitap hafıza, kayıp topraklar ve yuva kavramının yıkılması üzerineydi. Bu temalar, bu serginin de çerçevesini oluşturuyor. Bir paragrafta, romanın kahramanı Marianna (aslında Patricia) eski fotoğraflardan oluşan bir albüme bakarken Beyrut'ta genç ve şık bir kadın olarak annesini görür ve şöyle der: "Ben de tıpkı onun gibi olabilirdim. Fonda çalan Arap müziğinde öyle güzel dans ederken herkesin durup hayranlıkla baktığı, partilerde aşıklarının etrafını sardığı o kadın... Bakakalıyorum. Aslında her şeyin tam da böyle olması gerekirdi." Ancak Helen Sheehan'ın fotoğraflarında gördüğümüz gibi, ne kadar güzel olursa olsun, hiçbir şey olması gerektiği gibi değil. Esas çelişki, bu gerçeklik ile nasıl yaşayacağımız: yerle yeksan edilmiş bir ev veya memleket kavramıyla, hafızanın gölgesindeki zihinlerimizle? Veya Patricia Sarrafian Ward'ın Marianna'nın akrabalarından birine söylediği gibi, "Geçmiş asla değiştirilemez."

Helen Sheehan'ın fotoğraflarının yanı sıra sürgünü ve katliamı, Soykırımı ve onun inkarını konu edinen derinlikli metinleri, sanatı yoluyla Ermenilerin tekrardan evlerine dönmelerini sağlamadaki kararlılığı, aslında birçok bakımdan en azından Diyarbakır'da Aziz Giragos Kilisesi'nin restorasyonu gibi projelerle hayata döndürülmüş bir geçmişi paramparça da olsa yeniden tahayyül etmek için gerekli olan ideal koşulları yaratmayı deniyor; büyük oranda başarıyor da. Diyarbakır yeni bir kimlik arayan insanlarla dolu. Atalarımızın bildiği kimlik olmasa da, bu kimlik bir Ermeni kimliğidir.

Dickran Kouymjian
Paris

CONTRIBUTORS | KATKIDA BULUNANLAR

John Fennelly, poet, educator and writer, was born in London's East End in 1963 to Irish parents who had immigrated there for work. He attended St. Mary's College, Strawberry Hill, University of London and has worked as a teacher and teacher trainer in the UK, Ireland, Czech Republic and China. He is currently living in Manchester where he is studying for an MA in Contemporary Poetry at the Manchester Writing School, MMU. He is working on a new collection of poems entitled *Navigator* to be published next year. Turkey is a great love as an inspirational place to write and he hopes to return soon.

Şair, eğitmen ve yazar olan **John Fennelly**, 1963 yılında, iş bulma amacıyla Londra'nın doğu yakasına göç etmiş olan İrlandalı ebeveynlerin çocuğu olarak dünyaya geldi. St. Mary's College, Strawberry Hill ve Londra Üniversitesinde okudu; öğretmen ve eğitmen olarak İngiltere, İrlanda, Çek Cumhuriyeti ve Çin'de çalıştı. Şu anda Manchester'da yaşıyor ve Manchester Writing School'da Güncel Şiir üzerine yüksek lisans yapıyor. Ayrıca, önümüzdeki yıl basılması planlanan *Navigator* adlı bir şiir derlemesi üzerinde çalışıyor. Türkiye Fennelly için, yakında yeniden ziyaret etmeyi umduğu büyük bir aşk ve ilham kaynağı.

Dickran Kouymjian is Haig & Isabel Berberian Professor Emeritus of Armenian Studies, CSU Fresno and founder and former Director of its Armenian Studies Program. He has taught at American universities in Beirut, Cairo, Paris, Columbia University, Erevan State, Haigazian University as Director of the Armenian Program, INALCO, Paris, as chairholder and Director of the Armenian program. He is author of over 300 articles and books, including *Arts*

of Armenia (1992), *Album of Armenian Paleography* with M. Stone and H. Lehmann (2002, Arm. 2006), *Artsakh-Karabagh. Garden of Armenian Arts and Traditions* with Cl. Mutafian (2011), *David of Sassoun. The Armenian Epic* with B. Der Mugrdechian (2013). He is a member of the Armenian Academy of Sciences and the Accademia Ambrosiana, Milan. In 2008 colleagues and students contributed to a volume in his honor, B. Der Mugrdechian, ed., *Between Paris and Fresno: Armenian Studies in Honor of Dickran Kouymjian*. He lives in Paris.

Dickran Kouymjian CSU Fresno'daki Ermeni Çalışmaları Bölümünde Haig & Isabel Berberian Emeritus Profesör ünvanına sahip. Aynı zamanda, bu programın kurucusu ve yöneticisi. Beyrut, Paris ve Kahire'deki Amerikan Üniversitelerinde, Columbia Üniversitesinde ve Yerevan Üniversitesinde dersler verdi; Haigazian Üniversitesinde ve Paris'teki INALCO'da Ermeni Programının direktörlüğünü yaptı. 300'ü aşkın makale ve kitabın yazarı olan Kouymjian'ın eserleri arasında *Arts of Armenia* (1992), M. Stone and H. Lehmann ile birlikte hazırladığı *Album of Armenian Paleography* (2002, Erm. 2006), Cl. Mutafian ile birlikte hazırladığı *Artsakh-Karabagh. Garden of Armenian Arts and Traditions* (2011) ve B. Der Mugrdechian ile birlikte hazırladığı *David of Sassoun. The Armenian Epic* (2013) bulunmaktadır. Ermeni Bilimler Akademisi'nin ve Milano'daki Accademia Ambrosiana'nın üyesidir. 2008 yılında öğrencileri ve meslektaşları Kouymjian onuruna, B. Der Mugrdechian'ın derlediği *Between Paris and Fresno: Armenian Studies in Honor of Dickran Kouymjian* adlı kitabı hazırladılar. Kouymjian Paris'te yaşıyor.

Vahé Tachjian: Born in Lebanon, he earned his Ph.D. in History and Civilization at the Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS) in Paris. He is now the chief editor of the houshamdyan website (based in Berlin),

a scientific project, whose aim is to reconstruct the Ottoman Armenians' local history and the memory of their lives. Among his main publications: *La France en Cilicie et en Haute-Mésopotamie. Aux confins de la Turquie, de la Syrie et de l'Irak*, Paris, 2004; *Les Arméniens, 1917-1939. La quête d'un refuge*, Paris, 2007 (co-editor); *Les Arméniens de Cilicie: habitat, mémoire et identité, Beirut*, 2012 (co-editor); *Ottoman Armenians: Life, Culture, Society*, Vol 1, Berlin, 2014 (editor).

Vahé Tachjian Lübnan'da doğdu ve Paris'teki Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde (EHESS) Tarih ve Medeniyet alanında doktorasını tamamladı. Osmanlı Ermenileri'nin yerel tarihini ve anılarını yeniden kurma amacındaki Berlin merkezli bilimsel bir proje olan 'houshamadyan' web sitesinin yayın yönetmenliğini yapmakta. Başlıca yayınları arasında, *La France en Cilicie et en Haute-Mésopotamie. Aux confins de la Turquie, de la Syrie et de l'Irak* (2004), *Les Arméniens, 1917-1939. La quête d'un refuge* (2007, derleyenlerden), *Les Arméniens de Cilicie: habitat, mémoire et identité, Beirut* (2012, derleyenlerden), *Ottoman Armenians* (2014, derleyen) yer almaktadır.

Jane Trowell is a curator and arts educator, based in London. Her interests are in the relationship between art, education, democracy and environmental justice. She curated 'Different Fates', the London exhibition of Helen Sheehan's work on the Former Yugoslavia in 1993, and has followed Helen's career since the 1980s when they were both awarded internships at the Peggy Guggenheim Collection, Venice. Jane has published extensively on art, activism and education and has taught at Birkbeck College, Chelsea College of Art & Design, and the Institute of Education, all in London. Since 1991, Jane has worked with social justice and arts group Platform where she co-curated the major art projects

'Remember Saro-Wiwa', 'C Words: Carbon, Climate, Capital, Culture', and initiated the youth programme 'Shake! Young Voices in Arts, Media, Race & Power'. She is currently working on the 'Action Saro-Wiwa' project for 2015 which uses art to support Ogoni campaigners in their struggle for justice over oil in the Niger Delta. In 2013, Platform was honoured with the CIWEM AWEInspiring Award for 30 years innovative work on arts and ecological justice. (www.platformlondon.org)

Küratör ve sanat eğitmeni **Jane Trowell** Londra'da yaşıyor. Sanat, eğitim, demokrasi ve çevre adaleti arasındaki ilişkiyle ilgileniyor. Trowell ile Helen Sheehan, 1980'li yıllarda Venedik'teki Peggy Guggenheim Koleksiyonu'nda birlikte staj yaptılar ve Trowell o zamandan beri Sheehan'ın kariyerini yakından takip ediyor. 1993 yılında Sheehan'ın Eski Yugoslavya üzerine eserlerinden oluşan 'Different Fates' başlıklı Londra sergisinin küratörlüğünü yaptı. Sanat, aktivizm ve eğitim üzerine yayınları bulunan Trowell, tümü Londra'da yer alan Birkbeck College, Chelsea College of Art & Design ve Institute of Education gibi kurumlarda dersler verdi. Trowell 1991 yılından beri, bir sosyal adalet ve sanat grubu olan 'Platform'da yer alıyor. Burada 'Remember Saro-Wiwa', 'C Words: Carbon, Climate, Capital, Culture' gibi büyük sanat projelerinin küratörlüğünü yaptı ve gençlere yönelik 'Shake! Young Voices in Arts, Media, Race & Power' adlı programı başlattı. Şu sıralar, 2015'te hayata geçecek olan 'Action Saro-Wiwa' projesi üzerinde çalışıyor. Bu proje, Nijer Deltası'nda petrol üzerinde hak mücadelesi yürüten Ogoni kampanyasını desteklemek için sanatı öne çıkarıyor. Platform 2013 yılında, sanat ve ekolojik adalet alanında otuz yıldır sürdürdüğü yenilikçi çalışmaları sebebiyle CIWEM AWEInspiring Award adlı ödüle layık görüldü. (www.platformlondon.org)